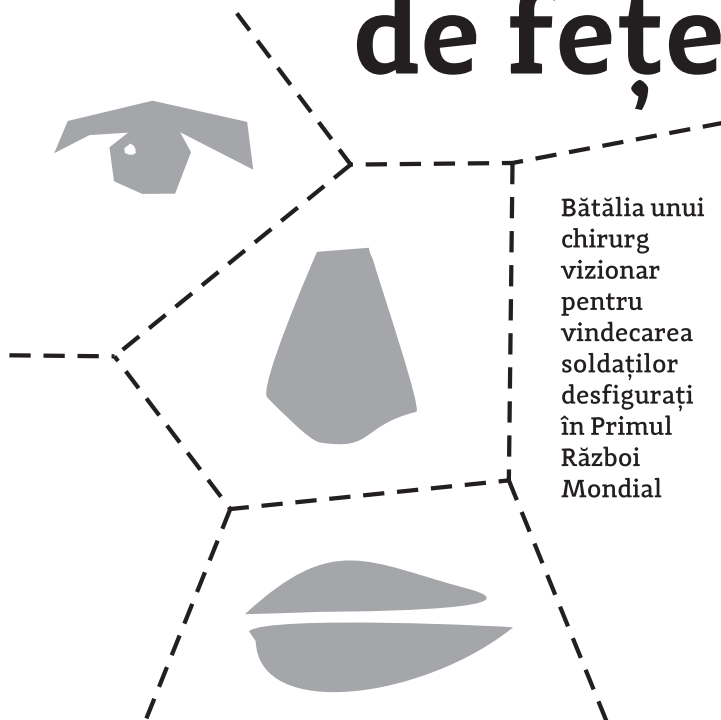

Creatorul de fețe

Bătălia unui
chirurg
vizionar
pentru
vindecarea
soldaților
desfigurați
în Primul
Război
Mondial

Traducere din engleză de
Louis Ulrich

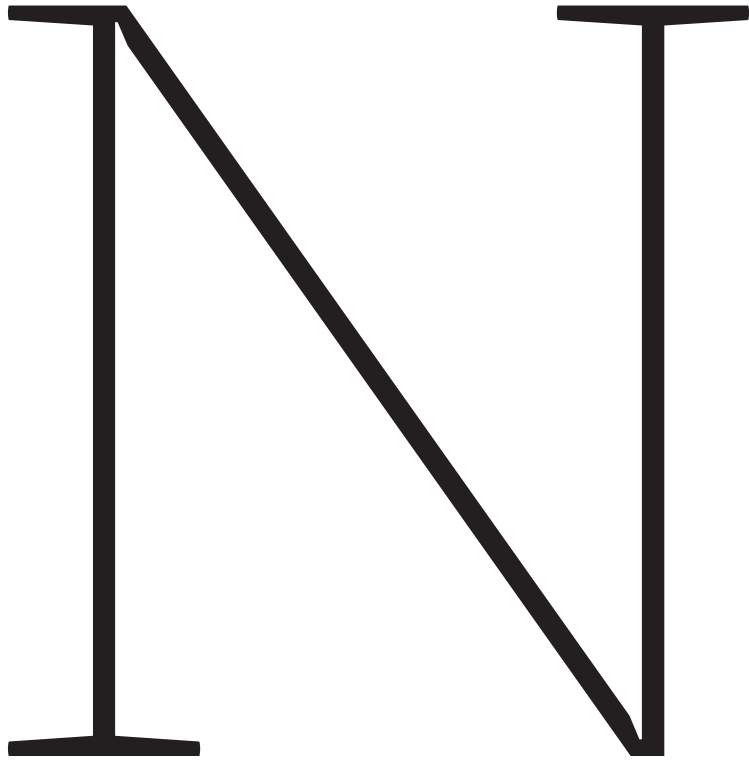
Lindsey Fitzharris

CO-LECȚIA
DE ȘTIINȚĂ

PUBLICA

CUPRINS

Notă către cititor	11
Prolog: „Un obiect respingător”	15
1. Fundul balerinei	33
2. Fantoma argintie	51
3. Însărcinare specială	67
4. O artă nouă și ciudată	79
5. Camera ororilor	97
6. Salonul fără oglinzi	117
7. Nasuri de tinichea și inimi de oțel	135
8. Făcătorii de minuni	149
9. Băieții de pe băncile albastre	171
10. Percy	187
11. Eșecuri eroice	203
12. Contrar tuturor așteptărilor	219
13. Toată acea strălucire	235
Epilog: Deschizând un drum	243
Mulțumiri	265
Note	271

Notă către cititor

O provocare semnificativă pentru orice scriitor de nonficțiune este să nu împovăreze cititorul cu prea multe detalii – lucru ce se poate întâmpla cu ușurință când se prezintă imensa amploare a evenimentelor care au avut loc între 1914 și 1918. Cartea de față nu este nicidecum o istorie definitivă a chirurgiei plastice în timpul Primului Război Mondial. Și nu este nicio biografie exhaustivă a lui Harold Gillies, chirurgul care s-a consacrat reconstruirii fețelor soldaților mutilați în acea perioadă. Pentru asta există numeroase articole și cărți scrise de savanți care și-au dedicat întreaga carieră acestor subiecte, după cum atestă notele mele de la sfârșitul acestei cărți. Ceea ce urmează este mai degrabă o descriere intimă atât a luptelor zilnice cu care Gillies și echipa lui s-au confruntat la Queen's Hospital, cât și a bărbaților care au suferit dubla traumă a vătămării pe câmpul de luptă și a durerosului proces de recuperare.

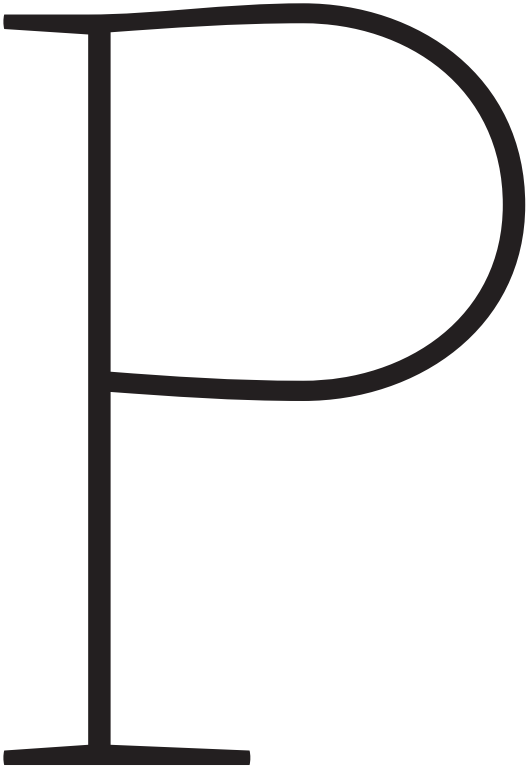
La vremea lor, soldații desfigurați erau adesea ascunși de ochii publicului. Decizia de a include fotografiile lor în această carte nu a fost ușor de luat. Am consultat diverși experți, printre care un activist pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, având el însuși o desfigurare facială. Fotografiile sunt neîndoielnic grăitoare și mulți le vor găsi greu de privit. Dar e imposibil să

înțelegem gravitatea leziunilor acestor oameni și reacțiile pe care le-au stârnit fără a le vedea chipurile. La fel, e greu să apreciezi pe deplin măiestria cu care Harold Gillies și echipa lui au reconstruit fețele soldaților fără a vedea progresul chirurgical despre care ne vorbesc aceste fotografii. Există totuși o excepție: nu am inclus imagini pre- și postoperatorii ale răniților care au murit sub îngrijirea lui Gillies, deoarece reconstrucția lor facială nu a fost niciodată terminată.

Trebuie subliniat că aceasta este o lucrare de nonficțiune. Tot ce apare între ghilimele provine dintr-un document istoric – fie el scrisoare, jurnal, articol de ziar sau registru chirurgical. Orice referințe descriptive cu privire la gesturi, expresii faciale, emoții și altele asemenea se bazează pe mărturii directe.

Speranța mea este că, spunând această poveste, cititorii vor dobândi o nouă perspectivă asupra consecințelor teribile ale războiului de tranșee și ale luptelor personale pe care numeroși bărbați le-au dus mult timp după ce au lăsat jos armele.

Prolog: „Un obiect respingător”

20 noiembrie 1917

Cioburi strălucitoare de aur și purpură străpungeau cerul la est, în timp ce zorii se iveau peste Cambrai. Orașul francez era un punct de aprovizionare vital pentru armata germană, poziționată la 40 de kilometri de granița belgiană. Pe iarba plină de rouă a unui deal din apropiere, soldatul Percy Clare din Batalionul 7, Regimentul East Surrey, stătea întins pe burtă alături de comandantul lui, așteptând semnalul să înainteze.

Cu 30 de minute în urmă, privise cum sute de tancuri trecuseră huruind peste terenul îmbibat de apă spre bariera de sârmă ghimpată care înconjura linia de apărare germană. La adăpostul întinericului, trupele britanice câștigaseră teren. Dar ceea ce păruse a fi o victorie s-a transformat brusc într-un masacru infernal pentru ambele tabere. În timp ce se pregătea pentru acest atac în zori, Clare putea deja să vadă trupurile țepene și zdrobite ale altor soldați, împrăștiate prin peisajul devastat. „M-am întrebat dacă voi mai apuca să văd un alt răsărit de soare deasupra tranșeelor”, nota el mai târziu, cu un scris înghesuit, în jurnalul său.¹

Moartea nu-i era străină soldatului de 36 de ani. Cu un an în urmă fusese îngropat în tranșeele de pe Somme, unde lungile perioade de inactivitate erau punctate de frenetice accese de teroare. La fiecare câteva zile soseau căruțe care aduceau alimente și luau în schimb cadavre. Însă nu reușeau să facă față numărului imens de trupuri. „Acestea zăceau în tranșee, acolo unde căzuseră”, își amintea un soldat. „Nu numai că le vedeai, ci și călcai peste ele, alunecând și patinând.”²

Aceste corpuri intrate în putrefacție deveniseră elemente structurale, căptușind pereții tranșeelelor și îngustând trecerile. Brațe și picioare ieșeau din parapete. Cadavrele erau folosite până și pentru a umple drumurile distruse, care erau esențiale pentru vehiculele militare. Un bărbat își amintea că „tocmai aruncaseră totul în crater și îl acoperiseră [cu] cai morți, cadavre [...] orice, ca să-l umple și să-l acopere, și să mențină traficul”.³ Decența era abandonată pe măsură ce înmormântările încercau să țină ritmul cu numărătoarea cadavrelor. Morții atârnavă ca rufele peste sârma ghimpată, acoperiți de un strat negru de muște, gros de câțiva centimetri. „Cea mai scârboasă”, își amintea un infanterist, „era masa colcăitoare de viermi care se scurgea din cadavre.”⁴

Oroarea acestor scene era exacerbată de duhoarea care le însoțea. Mirosul dulceag-grețos de carne putredă umplea aerul pe kilometri întregi în toate direcțiile. Un soldat putea să miroasă frontul înainte de a ajunge să-l vadă. Putoarea se lipea de pâinea mucegăită pe care o mânca, de apa stătută pe care o bea, de uniforma zdrențuită pe care o purta.⁵ „Ați mirosit vreodată un șoarece mort?”, a întrebat locotenentul Robert C. Hoffman, un veteran al Primului Război Mondial, când i-a avertizat pe americani împotriva implicării în cel de-al doilea, cu două decenii și ceva mai târziu.⁶ „Acest lucru vă poate ajuta să vă faceți o idee despre cum miroase un grup de soldați morți de multă vreme, tot atât cât vă poate ajuta un fir de nisip să vă închipuiți plajele din Atlantic City.” Chiar și după ce erau îngropați, își amintea Hoffman, morții „miroseau atât de oribil, încât unii dintre ofițeri s-au îmbolnăvit foarte rău”.

Clare se obișnuise cu morții, nu însă și cu muribunzii.⁷ Imensa suferință la care fusese martor i se întipărise adânc în minte. Odată, dăduse peste doi germani ghemuiți într-o tranșee, cu piepturile spintecate de șrapnele. Soldații semănau izbitor unul cu celălalt, ceea ce l-a făcut să creadă că erau tată și fiu. Imaginea acelor fețe „de un alb înspăimântător, trăsăturile lor livide și tremurătoare, ochii lor atât de plini de durere și de teroare, probabil fiecare din cauza stării celuilalt” îl bântuia. Stătuse de pază lângă bărbații răniți, sperând că asistența medicală avea să sosească curând, dar până la urmă a fost nevoit să avanseze. Abia mai târziu a descoperit că, după ce plecase, un prieten pe nume Bean le înfipsese baioneta în pantece. „Indignarea m-a mistuit”, scria Clare în jurnal. „I-am spus că nu avea să supraviețuiască acestui gest; că nu credeam că Dumnezeu va răbda ca o faptă atât de lașă și de crudă să rămână nepedepsită.” Nu mult după aceea a descoperit într-o tranșee rămășițele în descompunere ale prietenului său.

Acum, în timp ce scruta câmpul de luptă de la Cambrai din poziția sa de pe deal, se întreba ce alte grozăvii îl mai așteptau. Auzea în depărtare țacănitul slab al mitralierelor și șuierul obuzelor care zburau prin aer. Clare a scris că, la impact, „pământul părea că se cutremură, la început cu o smucitură, ca un uriaș ce tresărea în somn, apoi cu un tremur continuu ce pătrundea în corpurile noastre aflate în contact cu el”.⁸ La scurt timp după începerea bombardamentului, comandantul a dat semnalul.

Venise momentul.

Clare și-a fixat baioneta la pușcă și s-a ridicat atent în picioare, împreună cu ceilalți bărbați din plutonul său. A început să coboare coasta expusă a dealului. În drum, a trecut pe lângă un șir de răniți, cu fețele albite de groază. Brusc, un obuz a explodat deasupra, ascunzând pe moment scena într-un nor de fum. Când s-a risipit, Clare a văzut că plutonul din fața lui fusese nimicit. „Câteva minute mai târziu am pornit din nou, călcând peste trupurile mutilate ale bieților noștri camarazi”, a scris el.⁹ Un cadavru i-a atras atenția în mod special. Era un soldat mort, complet gol, „fiecare bucătică de

îmbrăcăminte smulsă de pe corp [...] un efect ciudat al suflului unei explozii foarte puternice”.

Plutonul lui Clare a continuat să avanseze, trecând prin măcel în drum spre ținta sa: o tranșee puternic fortificată, protejată de un brâu lat de sârmă ghimpată. Când s-au apropiat, germanii au început să-i secere, mitraliorii și pușcașii lor trăgând simultan din mai multe poziții. Brusc, Clare s-a simțit teribil de nepregătit. „Cât de absurd părea să avansăm, doar o linie kaki subțire împotriva fortificației extraordinar de puternice din care acum se revărsa un val de foc ce creștea întruna.”¹⁰

Clare a înaintat puțin câte puțin, cocoșat de ranița grea pe care toți infanteriștii erau obligați s-o poarte. Aceste ranițe, care puteau cântări până la 30 de kilograme, conțineau de toate, de la muniție și grenade de mână până la măști de gaze, ochelari, lopeți și apă. Clare s-a strecurat prin încâlceala de sârmă ghimpată, ținându-se cât mai jos pentru a evita ploaia de gloanțe ce zburau pe deasupra.

Apoi, la vreo 600 de metri de tranșee, a simțit o lovitură ascuțită în laterală feței. Un singur glonț îi trecuse prin ambii obraji. Sângele îi șiroia din gură și din nări, îmbibându-i partea din față a uniformei. Clare a deschis gura să țipe, dar nu a ieșit niciun sunet. Fața îi era atât de grav mutilată, încât nici măcar nu putea să se strâmbe de durere.

Din momentul în care prima mitralieră a răsunit pe frontul de vest, un lucru a fost clar: tehnologia militară a Europei depășise cu mult capacitățile ei medicale. Gloanțele zburau prin aer cu viteze înspăimântătoare. Obuzele și bombele de mortieră explodau cu o forță care azvârlea oameni pe câmpul de luptă de parcă erau păpuși de cârpă. Muniția, care conținea fuzibile de magneziu, se aprindea când pătrundea în carne.¹¹ Și o nouă amenințare, sub forma unor bucăți încinse de șrapnel, acoperite adesea cu noroi plin de bacterii, producea răni îngrozitoare victimelor sale. Trupurile erau zdrobite, sfâșiate și hăcuite, însă rănilor de pe față puteau fi deosebit de traumatizante. Nasurile erau sfărtecate, maxilarele erau sfărâmate, limbile smulse și globii oculari erau dislocați. În unele cazuri,

fețe întregi erau complet distruse. După cum spunea o infirmieră, „știința vindecării stătea buimăcită în fața științei distrugerii”.¹²

Natura războiului de tranșee a dus la o creștere masivă a numărului de leziuni faciale. Mulți combatanți au fost împușcați în față, fiindcă pur și simplu habar nu aveau la ce să se aștepte. „Păreau să creadă că își pot înălța capul deasupra tranșeei mișcându-se suficient de repede încât să evite grindina gloanțelor de mitralieră”, scria un chirurg.¹³ Alții, precum Clare, au fost răniți în timp ce înaintau pe câmpul de luptă. Bărbații erau mutilați, arși și gazați. Ba chiar unii au fost loviți în față de cai.¹⁴ Înainte de încheierea războiului, 280 000 de bărbați numai din Franța, Germania și Marea Britanie au suferit diverse forme de traumatism facial.¹⁵ Pe lângă faptul că a provocat moarte și ruină, războiul a fost și o mașinărie eficientă de produs milioane de răniți ambulanți.

Pierderile de vieți omenești au fost, la rândul lor, mai mari decât în orice război precedent, parțial din cauza dezvoltării unor noi tehnologii, care au făcut posibil măcelul la scară industrială. Armele automate au permis soldaților să tragă sute de gloanțe pe minut asupra unor ținte aflate la distanță. Artileria a devenit atât de avansată încât unele tunuri cu bătaie lungă impuneau celor care le mânuiau să ia în considerare curbura pământului pentru a-și păstra precizia. Cel mai mare tun de asalt german, temutul „Paris”, a lovit capitala franceză cu obuze de 90 de kilograme de la o distanță de 120 de kilometri. Armele de infanterie avansaseră și ele considerabil în anii premergători Primului Război Mondial, având o cadență de tragere mult mai mare decât a celor folosite în războaiele precedente. Istoricul militar Leo van Bergen notează că, în combinație cu progresele artileriei, asta însemna că, în 1914, o companie de numai 300 de oameni putea „desfășura o putere de foc echivalentă cu cea a întregii armate de 60 000 de oameni comandate de ducele de Wellington în bătălia de la Waterloo”.¹⁶

Dincolo de evoluțiile înregistrate în structura tradițională a armelor, gloanțelor și obuzelor, au apărut și două inovații înspăimântătoare, datorate progreselor științifice. Prima a fost *Flammenwerfer*, sau aruncătorul de flăcări, care producea celor

neinițiați un șoc îngrozitor. El a fost folosit prima oară de către germani în 1915, la Hooge, în special împotriva britanicilor. Dispozitivul portabil scuipa un șuvoi de ulei arzând care distrugea tot ce se afla în raza lui de acțiune, făcându-i pe soldați să fugă din tranșee ca șoarecii din căpițele de fân în flăcări. Jeturile lui de foc lichid au lăsat victimele cu arsuri grave pe întregul corp. Un soldat a privit îngrozit cum flăcările îl cuprindeau pe un camarad: „Fața lui [era] neagră și carbonizată ca zgura, iar partea de sus a corpului, părjolită și coaptă”.¹⁷

A doua inovație, poate chiar mai devastatoare din punct de vedere psihologic decât cea dintâi, au fost armele chimice. Primul atac pe scară largă cu gaz letal a avut loc pe 22 aprilie 1915, când membrii unei unități speciale a armatei germane au împrăștiat 160 de tone de clor gazos pe câmpul de luptă de la Ypres, în Belgia.¹⁸ În câteva minute, peste 1 000 de soldați francezi și algerieni au fost uciși, iar alți 4 000, răniți. Majoritatea supraviețuitorilor au fugit de pe câmpul de luptă cu plămânii arși, lăsând un mare gol în avanposturile aliaților. Un soldat a asistat de departe la scenele de groază: „Apoi ne-am trezit în mijlocul nostru cu soldați francezi orbiți, tușind, gâfâind, cu fețe de un violet urât, cu buze mute în agonie, iar în spatele lor, în tranșeele pline de gaz, am aflat că lăsaseră sute de camarazi morți și muribunzi”.¹⁹ Chiar dacă pe front au fost trimise urgent măști de gaz care ofereau diferite grade de protecție, aceste arme chimice au devenit imediat sinonime cu barbaria Primului Război Mondial.

Tancurile au fost și ele un element nou pe câmpul de luptă. Primele au fost construite de britanici; ei sunt cei care le-au denumit astfel*, în încercarea de a le ascunde inamicilor adevăratul lor scop. Sub pretextul că sunt cisterne de apă, aceste bestii de oțel erau menite să-i protejeze pe cei aflați înăuntru în timp ce avansau inexorabil, cu tunurile și încărcătura lor, către liniile inamice. În realitate, ele erau vulnerabile la obuze, expunându-și echipajele la tot felul de leziuni, inclusiv arsuri cauzate de rezervoarele de benzină neprotejate care se puteau aprinde când erau lovite.

* În limba engleză, *tank* mai înseamnă și „bidon, cisternă, rezervor” (n.t.).

Ca și Percy Clare, căpitanul Jono Wilson a luptat în prima zi la Cambrai.²⁰ El a comandat o divizie de trei tancuri. Pe la jumătatea atacului, tancul său a rămas fără carburant. Wilson a sărit din vehiculul în pană, a alergat la al doilea tanc din formație și s-a cățărat înăuntru. Deodată, tancul a încasat o lovitură directă chiar în momentul în care el lega un mesaj de piciorul unui porumbel voiajor. Când obuzul a explodat, vehiculul s-a răsturnat pe o parte și focul a izbucnit în interior. Înainte ca toată lumea să poată scăpa, tancul a fost lovit din nou. Conducătorul a fost ucis, iar Wilson a fost lovit în față de un șrapnel incandescent. Cu sângele curgând din craterul zdrențuit unde cândva se aflase nasul, el s-a târât afară din tanc și s-a adăpostit într-o gaură de obuz, luând o gură de rom ca să se întărească. În cele din urmă a fost evacuat de pe câmpul de luptă de patru prizonieri germani.

Între timp, pe cer, piloții erau angajați în lupte aeriene sau erau mitraliați de forțele terestre cu ocazia misiunilor de recunoaștere. Construite din lemn, sârmă și pânză, avioanele nu erau concepute pentru a împiedica pătrunderea gloanțelor și majoritatea piloților erau la fel de vulnerabili ca și camarazii lor de la sol. Când a început războiul, lupta aeriană era încă în fașă. Trecuse puțin peste un deceniu de la prima tentativă reușită de zbor cu motor a fraților Wright, iar avioanele erau încă mașinării primitive. Fără parașute, piloții erau forțați să aterizeze cu avioanele în flăcări sau să sară și să moară. Un pilot a scăpat cu corpul nevătămat, dar fața îi era atât de carbonizată încât nu se mai distingea nicio trăsătură.²¹ Majoritatea aviatorilor purtau revolver sau pistol, dar nu pentru a trage în dușmani, ci pentru a-și pune capăt zilelor dacă avionul lor lua foc. Atât de periculos era zborul la vremea aceea, încât mulți piloți au murit în timpul antrenamentelor, neapucând măcar să dea ochii cu inamicul. Uneori, acești aviatori timpurii se desemnau în mod colectiv drept „Clubul 20 de minute” – timpul mediu necesar pentru doborârea unui pilot nou.²²

În ciuda tuturor acestor progrese tehnologice, dintre care multe trebuiau să izoleze combatantul de contactul direct cu inamicul, războiul era la fel de rudimentar și de brutal cum fusese

timp de secole. Scenele de luptă corp la corp aveau să-i bântuie pe supraviețuitori mult după terminarea războiului. John Kirkham, din Batalionul Manchester, își amintea momentul din timpul Bătăliei de pe Somme când a lovit un soldat german cu o bâtă de tranșee. Aceasta era o armă grosolană, care mai degrabă amintea de războiul medieval decât de măcelul „modern” al Primului Război Mondial. Versiunea standard era, de regulă, un soi de buzdugan sau o măciucă cu miez de plumb presărată cu cuie, deși uneori ele erau arme improvizate, făcute din diverse materiale găsite prin tranșee. „I s-a înfipt adânc în frunte”, povestea Kirkham.²³ „În încăierare casca i-a zburat și am văzut că era un bărbat chel, în vârstă. N-am uitat nicio clipă capul ăla chel și nu cred c-o să-l uit vreodată, bietul de el.”

Alături de bâtele contondente, folosite în raidurile întreprinse pe furiș, se afla baioneta, extrem de ascuțită. Niciuna nu era mai temută decât baioneta-fierăstrău germană, poreclită „cuțitul măcelarului”. Soldații se foloseau de muchia ei zimțată pentru a smulge măruntaiele dușmanilor, provocându-le o moarte lentă și agonizantă celor în care era înfiptă. Era atât de detestată, încât armata franceză și cea britanică i-au avertizat pe germani că oricine era prins cu una va fi torturat și executat. În 1917, ea a fost interzisă pe scară largă în luptă. Însă inventarea și adaptarea armelor a continuat pe toată durata războiului, adesea cu rezultate înfiorătoare.

Până și cutiile goale de gem deveniseră mortale în fazele timpurii ale războiului, când soldații au început să improvizeze bombe, umplându-le cu explozibili și bucăți de fier și punându-le fitile.²⁴ Având în vedere proliferarea fără precedent a modalităților eficiente de ucidere în masă, nu e de mirare că în scurt timp câmpul de luptă s-a preschimbat într-un deșert. După cum spunea cineva, „nu exista niciun semn de viață [...] Niciun copac, cu excepția câtorva cioturi moarte, care noaptea, în lumina lunii, arătau straniu. Nicio pasăre; nici măcar un șobolan sau un fir de iarbă [...] Moartea era scrisă cu litere mari peste tot.”²⁵

Acestea au fost doar câteva dintre ororile provocate de primul dintre cele două războaie mondiale care aveau să definească

secolul XX. Ruinele umane ale conflictului au fost inevitabile. Ele au fost împrăștiate pe câmpurile de luptă și înghesuite în spitalele de campanie din toată Europa și dincolo de ea. Între opt și zece milioane de soldați au murit în timpul războiului și de peste două ori mai mulți au fost răniți, adesea grav.²⁶ Mulți au supraviețuit doar pentru a fi trimiși din nou în luptă. Alții au fost trimiși acasă cu infirmități permanente. Cei care au suferit leziuni faciale – precum Percy Clare – au reprezentat unele dintre cele mai mari provocări pentru medicina de front.

Spre deosebire de amputați, bărbații ale căror trăsături faciale fuseseră desfigurate nu au fost neapărat sărbătoriți ca niște eroi. În timp ce un picior pierdut putea naște simpatie și respect, o față distrusă provoca adesea sentimente de repulsie și de dezgust.²⁷ În ziarele vremii, rănille maxilo-faciale – leziuni ale feței și maxilarului – erau înfățișate drept cele mai rele dintre toate, reflectând prejudecăți adânc înrădăcinate împotriva celor cu diformități faciale. Ziarul *Manchester Evening Chronicle* scria că soldatul desfigurat „știe că nu poate întoarce către rudele îndurerate sau străinii mirați și curioși decât o mască mai mult sau mai puțin respingătoare în locul feței frumoase sau prietenoase care existase cândva acolo”.²⁸ Mai mult, istoricul Joanna Bourke a arătat că „desfigurarea facială foarte gravă” se număra printre cele câteva tipuri de vătămări pe care Biroul Britanic de Război le considera că justificau o pensie completă, alături de pierderea mai multor membre, paralizia totală și „sminteala” – sau șocul obuzului, tulburarea mintală suferită de soldații traumatizați de război.²⁹

Nu este surprinzător că soldații desfigurați erau priviți diferit față de camarazii lor care suferiseră alte tipuri de leziuni. Timp de secole, o față însemnată a fost interpretată drept un semn de degenerare morală sau intelectuală.³⁰ Oamenii asociau adesea neregularitățile faciale cu efectele devastatoare ale unei boli, precum lepra sau sifilisul, ori cu pedeapsa corporală, vrăjitoria și păcatul. De fapt, desfigurarea purta cu sine un asemenea stigmat încât combatanții francezi care suferiseră astfel de răni în timpul războaielor napoleoniene au fost uneori uciși de camarazii lor

care și-au justificat acțiunile afirmând că i-au scutit pe aceștia de noi suferințe.³¹ Credința greșită că desfigurarea era „o soartă mai rea decât moartea” încă persista, teafără și nevătămată, în ajunul Primului Război Mondial.

Fața este de obicei primul lucru pe care îl observăm la o persoană. Ea ne poate indica sexul, vârsta și etnia – toate componente importante ale identității.³² De asemenea, ne poate releva personalitatea cuiva și ne ajută să comunicăm unii cu alții. Infinitele subtilități și diversitatea expresiilor umane ne vorbesc prin intermediul propriului limbaj emoțional. Așadar, când o față e distrusă, acești semnificanți-cheie pot dispărea odată cu ea.

Importanța feței ca registru al sentimentelor sau intențiilor este reflectată chiar de limbajul nostru. Putem încerca să „ieșim cu fața curată” sau să ne „salvăm obrazul” ori să nu ne „crape obrazul”. Dacă o persoană este de încredere, cuvântul ei poate fi luat „de bun”*. Un mincinos poate fi considerat „fățarnic”, „neobrăzat” sau chiar „cu două fețe”. Cineva ar putea „să-și taie nasul pentru a-i face în ciudă feței” – ceea ce amintește atât metaforic, cât și literal de desfigurare. Și lista poate continua.

Soldații desfigurați au suferit adesea din cauza autoizolării de societate, autoizolare pe care și-au impus-o benevol, după ce s-au întors din război. Transformarea brutală din „normal” în „desfigurat” a fost un șoc nu numai pentru pacient, ci și pentru prietenii și familia sa.³³ Logodnicele au rupt logodnele. Copiii au fugit la vederea taților lor. Un bărbat și-a amintit de momentul în care un doctor a refuzat să-l privească din cauza gravității rănilor sale. Mai târziu, el a afirmat că „am presupus că el [doctorul] s-a gândit că era doar o chestiune de ore până când urma să mor”.³⁴ Aceste reacții din partea străinilor puteau fi dureroase. Robert Tait Mckenzie, inspector al spitalelor de convalescență pentru Corpul Militar al Armatei Regale în timpul războiului, scria că soldații desfigurați

* Echivalentul în limba română al expresiei „at face value” (în limba engleză, în original), joc de cuvinte intraductibil, care ad litteram s-ar putea traduce prin „la valoarea feței”, dar care este folosită cu sensul de „la valoarea nominală” (n.r.).

deveneau adesea „victime ale deznădejzii, ale melancoliei, care, în unele cazuri, îi împingeau chiar spre sinucidere”.³⁵

Viețile acestor soldați erau adesea la fel de distruse ca și fețele lor. Depozați de propria identitate, acești bărbați au ajuns să simbolizeze răul absolut al unei noi forme de război – una mecanizată. În Franța, li se spunea *les gueules cassées* (fețele rupte), în timp ce în Germania erau frecvent descriși ca *das Gesichts entstellten* (fețe răsucite) sau *Menschen ohne Gesicht* (bărbați fără fețe). În Marea Britanie erau cunoscuți pur și simplu sub numele de „cei mai singuratici dintre soldați” – cele mai tragice dintre toate victimele de război – străini chiar și pentru ei înșiși.³⁶

La Cambrai, soldatul Percy Clare era pe cale să devină unul dintre ei.

După ce glonțul i-a perforat fața, primul gând al lui Clare a fost că rana era fatală. S-a clătinat pe picioare o clipă, înainte de a se prăbuși în genunchi, nevenindu-i să creadă că ar putea muri. „Trecusem prin atâtea momente periculoase încât, fără să-mi dau seama, ajunseseam să mă consider imun”, nota el mai târziu în jurnal.³⁷

Prin minte începeau să i se perinde amintiri cu soția și copilul său, când un ofițer pe nume Rawson i-a venit în ajutor.³⁸ Cutremurat la vederea chipului devastat al lui Clare, Rawson și-a smuls pachetul cu pansamente de urgență care era cusut pe interiorul tunicii sale. Acesta conținea tifon, bandaje și o sticlă mică de iod, toate înfășurate în cauciuc impermeabil. Incapabil să identifice sursa sângerării, Rawson a intrat în panică și, înainte de a fugi înapoi pe aliniament pentru a li se alătura oamenilor săi, i-a îndesat în gură tot pachetul. În momentul acela, Clare și-a dat seama că un om se putea îneca lesne din cauza torentului de sânge provocat de rupearea marilor artere de la nivelul feței și al gâtului. „Probabil [...] că s-a gândit că putea să blocheze ieșirea și astfel să oprească șuvoiul [de sânge]”, își amintea el mai târziu. „Dar nu făcuse decât să mă sufoc, așa că am fost nevoit să înghit în grabă sângele, până când am reușit să-l scot.”

Când degetele au început să-l furnice din cauza pierderii de sânge, Clare a înțeles că timpul era crucial. Și-a adunat ultimele puteri și a început să se târască pe câmpul de luptă spre un drum din depărtare, unde simțea că ar fi avut mai multe șanse să fie găsit. Își simțea picioarele grele, ca și cum „aveam pe mine o grămadă de lanțuri de fier” și, într-un final, a leșinat înainte să ajungă la destinație.³⁹ A zăcut acolo, contemplând natura propriului mormânt în cazul în care ar muri: „Mi-am imaginat cum, poate la noapte, poate mâine, groparii vor veni și mă vor găsi, cum acest hidos boț de lut va sfârși prin a fi descoperit de străini și îngropat într-un mormânt puțin adânc, săpat pe câmpul de luptă unde căzusem, așa cum eu însumi îi îngropasem adesea pe alții”.⁴⁰ A scos din buzunar o Biblie mică și a strâns-o la piept, sperând că cel care îi va găsi trupul o va trimite acasă mamei sale.⁴¹

În momentele în care nu-și pierdea cunoștința se ruga ca ajutorul medical să sosească cât mai curând. Știa însă că șansele unei extrageri rapide de pe câmpul de luptă erau mici. Mulți muriseră așteptând să vină brancardierii. Un soldat, pe nume Ernest Wordsworth, care a fost rănit în primele minute ale primei zile a ofensivei de pe Somme, a rămas zile întregi pe câmpul de luptă, cu sângele șiroindu-i pe față, până să fie în cele din urmă salvat.⁴²

Ațiunea de salvare era îngreunată de faptul că brancardierii nu puteau intra pe câmpul de luptă fără a deveni ei înșiși ținte. În bătălia de la Loos, din toamna lui 1915, trei oameni au fost uciși și alți patru răniți în timp ce încercau să salveze un comandant de companie, pe nume Samson, care fusese împușcat la numai 18 metri de tranșee.⁴³ Când un infirmier a ajuns în sfârșit la el, Samson a transmis mesajul că nu mai merita să fie salvat. După ce tunurile au amuțit, camarazii săi l-au găsit mort, împușcat în 17 locuri. Își îndesase pumnul în gură pentru ca țipetele lui să nu-i mai îndemne și pe alții să-și riște viețile pentru a-l salva. Astfel de povești tragice erau departe de a fi neobișnuite.

Deloc surprinzător, mulți soldați au murit pe câmpul de luptă înainte de a fi primit asistență medicală. Să atragi atenția salvatorilor putea fi problematic, mai ales pentru cei ale căror fețe

fuseseră sfâșiate. Aspectul sinistru al acestui tip de leziuni putea stârni teroare chiar și în sufletul celui mai călit luptător. Activistul socialist Louis Barthas își amintea momentul când unul dintre camarazii săi a fost rănit. „Am rămas o clipă acolo, îngroziți”, scria el.⁴⁴ „Omului nu-i mai rămăsese aproape nimic din față; un glonț îl lovise în gură și explodase, străpungându-i obrajii, sfărâmându-i maxilarele, smulgându-i limba din care încă mai atârna un rest, iar sângele țâșnea abundent din rănille astea înfiorătoare.” Soldatul încă trăia, dar, fără față, nimeni din plutonul lui nu l-a recunoscut, făcându-l pe Barthas să se întrebe: „Oare propria mamă l-ar recunoaște în starea asta?”

În această privință cel puțin, Percy Clare a fost norocos. În ciuda gravității rănii sale, un prieten, pe nume Weyman, care a trecut pe acolo, l-a recunoscut. A auzit deasupra lui o voce: „Salut, Perc, bătrâne, cum te descurci?”⁴⁵ iar Clare i-a făcut semn cu mâna că socotea că sfârșitul era aproape. Weyman s-a aplecat să evalueze situația înainte de a chema un brancardier. Sângele începuse deja să se coaguleze pe mâinile și fața lui Clare, dar continua să i se prelingă din găurile din obraji. Infirmierul doar a scuturat din cap și le-a ordonat oamenilor săi să treacă mai departe. „Ăștia mor întotdeauna în scurt timp”, a mormăit el.

Weyman nu era însă omul care să se lase atât de ușor descurajat. În vreme ce bombardamentele dinspre liniile inamice se înteteau, a plecat să caute alți brancardieri. Și aceștia au considerat că Clare avea să moară, așa că au refuzat să-l scoată de pe câmpul de luptă. Cu fiecare minut care trecea, Clare era tot mai vlăguit, dar nu le putea reproșa decizia. „Eram atât de scaldat în sânge și arătam atât de jalnic, încât probabil că erau îndreptățiti [să creadă] că drumul lor lung și obositor [...] era zadarnic”, a scris el.⁴⁶

Să alegi pe cineva precum Clare, care părea un candidat sigur la moarte, însemna să-i lași pe câmpul de luptă pe alții care aveau șanse mai mari să supraviețuiască, așa că deciziile trebuiau luate cu mare atenție. Drumurile înapoi cu răniții erau nu doar periculoase, ci și solicitante din punct de vedere fizic. Echipamentul de salvare se dovedea în mare măsură nefolositor în luptă. Câinii

dresați să localizeze victimele erau înnebuniți de focul de artilerie. Cărucioarele destinate să transporte răniții erau adesea inutilizabile pe terenul bombardat și brăzdat. Ca urmare, majoritatea brancardierilor trebuiau să ducă oamenii la adăpost purtând targa pe umeri. Uneori era nevoie de până la opt oameni pentru a transporta un singur bărbat. Nimic nu era ușor și nimic nu era rapid. După ce soldatul W. Lugg a ridicat un om de pe câmpul de luptă în timpul bătăliei de la Passchendaele, a avut nevoie de zece ore de mers prin noroaie până să ajungă la ajutoare.⁴⁷ Chiar și când extragerea avea succes, uneori era prea puțin, prea târziu. Jack Brown, medic al Corpului Medical al Armatei Regale, își amintea că, „în acele clipe, tot ce mai puteam să facem era să le aprindem o țigară și să spunem câteva vorbe despre familia care-i aștepta acasă, până când își dădeau duhul”.⁴⁸

Având în vedere locul în care era rănit, Percy Clare se mai confrunta cu un pericol. Mulți soldați care au suferit leziuni faciale s-au sufocat după ce au fost culcați pe spate. Sângele și mucusul le blocau căile respiratorii sau limbile le alunecau pe gât, sufocându-i. Un soldat își amintea că a simțit un „pocnet” și apoi o bufnitură surdă când un glonț i-a trecut prin față și i s-a înfipt în umăr. „Am rămas cu gura căscată. [sic] [...] Prietenii mei se uitau la mine îngroziți și nu se așteptau s-o mai duc mult.”⁴⁹ Ei i-au bandajat rapid rănilile, însă „n-au putut să-mi oprească șuvoiul de sânge din gură, care aproape că mă sufoca”. A rămas în tranșee, scuipând sânge ore în șir, dar până la urmă a fost salvat.

La începutul războiului, chirurgul stomatolog William Kelsey Fry a descoperit provocările pe care le reprezentau leziunile faciale, după ce a asistat un tânăr a cărui falcă fusese zdrobită în timpul unui raid de noapte.⁵⁰ Kelsey Fry i-a spus soldatului să-și țină capul aplecat în față pentru a împiedica blocarea căilor respiratorii. După ce l-a condus prin tranșee și l-a lăsat în mâinile medicilor, Kelsey Fry s-a întors și a pornit înapoi spre linia frontului. Nu făcuse 50 de metri când a primit vestea că soldatul se asfixiasc imediat ce fusese întins pe o targă. Experiența l-a marcat pe Kelsey pentru tot restul vieții: „Îmi amintesc bine cum l-am înfășurat într-o pătură și

l-am îngropat în noaptea aia și am decis că, în cazul în care aş avea vreodată șansa să le predau și altora lecția asta, o s-o fac”.⁵¹ Abia mai târziu pe parcursul războiului, medici cu experiență, precum Kelsey Fry, au recomandat oficial ca soldații cu leziuni faciale să fie transportați cu fața în jos, cu capul atârând peste marginea tărgii, pentru a evita sufocarea accidentală.⁵²

În ciuda tuturor obstacolelor descurajatoare care stăteau în calea salvării, Weyman a reușit până la urmă să convingă o a treia echipă de brancardieri să-l evacueze pe prietenul său de pe câmpul de luptă. Până în momentul în care a fost, în sfârșit, urcat pe o targă, Clare pierduse o cantitate uriașă de sânge. Mai târziu, în jurnalul său, el și-a numit rana „Repatrierea” – cerând un tratament specializat care impunea întoarcerea sa în Marea Britanie.⁵³

Ușurarea pe care ar fi putut s-o simtă Clare în acele clipe a fost însă de scurtă durată. Prima dată când și-a revăzut fața în oglindă, a avut un șoc. Cu inima grea, a concluzionat: „Eram un obiect respingător”.⁵⁴

Pentru Clare, războiul poate că se sfârșise, dar bătălia recuperării abia începea. Progresele realizate pe parcursul războiului în privința transportului făcuseră posibilă îndepărtarea mai rapidă și mai eficientă a soldaților răniți de pe câmpul de luptă. Acest lucru, împreună cu progresele făcute în managementul rănilor, a însemnat că un număr mare de bărbați au avut parte de *alinare* și au *supraviețuit* leziunilor, inclusiv loviturilor directe la nivelul feței. Îmbunătățirea igienei în spitale a însemnat de asemenea că boala reprezenta o amenințare mai mică pentru soldați decât în războaiele anterioare.

Răniții erau tratați mai întâi la un post de prim ajutor regimentar, amplasat imediat în spatele liniei de foc, într-un loc relativ adăpostit sau chiar într-o tranșee. Apoi erau trimiși la o unitate medicală mobilă, cunoscută sub numele de ambulanță de campanie, înainte de a fi transportați la un post de evacuare a victimelor, aflat la o distanță mai mare de front. Deși unele posturi de evacuare a victimelor erau situate în clădiri permanente – de pildă școli,

mănăstiri sau fabrici –, multe constau din zone mari de corturi ori colibe din lemn, care adesea acopereau peste un kilometru pătrat.

Astfel de unități, care funcționau ca spitale complet echipate, puteau fi haotice – mai ales la începutul războiului. Jurnalistul britanic Fritz August Voigt a descris o scenă înfiorătoare:

Teatrul de operații arăta ca o măcelărie. Pe podea erau bălți și stropi mari de sânge. Bucăți de carne, piele și os erau împrăștiate realmente peste tot. Halatele infirmierelor erau pătate și împrășcate cu sânge și acid picric [un antiseptic] galben. Fiecare găleată era plină de prosoape, atele și bandaje îmbibate de sânge, cu un picior sau o mână sau o articulație a genunchiului tăiate, atârânănd peste buză.⁵⁵

La aceste posturi de evacuare răniții erau stabiliizați și tratați înainte de a fi transferați cu trenuri-ambulanță, convoaie rutiere sau barje la spitalele de bază situate pe coasta franceză, unele dintre acestea având chiar și 2 000 de paturi și dispunând de doctori și asistente specializate. Călătoriile spre aceste unități puteau dura până la două zile și jumătate, în funcție de modul de transport.

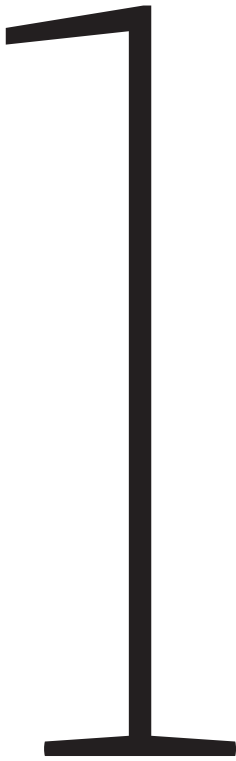
Pentru soldații care încasaseră o „Repatriere” erau pregătite enorme nave-spital care să-i transporte peste Canalul Mânecii, în porturile britanice. Aceste nave erau vopsite în gri și aveau pictate pe ambele părți mari cruci roșii, pentru a semnaliza că duceau soldați răniți. Odată ajunși de cealaltă parte, aceștia erau transportați la unul dintre numeroasele spitale militare care fuseseră construite în timpul războiului. Îmbunătățirea continuă a acestui sistem complex a dus la o scădere semnificativă a ratei mortalității pe parcursul războiului.⁵⁶

Doctorii și asistentele medicale din spitalele de război s-au confruntat cu probleme enorme, însă niciuna nu a fost mai mare decât cea ridicată de cei internați cu leziuni faciale. Pentru ei, simpla supraviețuire nu era de ajuns. Pentru a le permite acestor oameni să revină la o viață cât de cât asemănătoare cu cea dinainte erau necesare intervenții medicale suplimentare. Dacă o proteză nu

trebuia neapărat să semene cu piciorul ori brațul pe care-l înlocuia, o față era o chestiune diferită. Orice chirurg dispus să-și asume sarcina monumentală de a reconstrui fața unui soldat trebuia să remedieze nu doar pierderea unei funcții, precum abilitatea de a mânca, ci să aibă în vedere și partea estetică, pentru a reflecta ceea ce societatea considera acceptabil.

Din fericire pentru Clare, un chirurg vizionar, pe nume Harold Gillies, înființase recent în Sidcup, Anglia, Queen's Hospital – unul dintre primele din lume dedicat exclusiv reconstrucției faciale. Pe parcursul războiului, Gillies avea să adapteze și să îmbunătățească tehnicile rudimentare ale chirurgiei plastice existente în acel moment și să dezvolte unele complet noi. Dăruirea lui nestrămutată față de această muncă a avut ca unic scop vindecarea chipurilor și spiritelor frânte de iadul tranșeelor. Pentru a-l ajuta în această grea încercare, el va aduna un grup unic de practicieni a căror sarcină avea să fie refacerea a ceea ce fusese făcut bucăți și recrearea a ceea ce fusese distrus. Această echipă multidisciplinară va include chirurghi, medici generaliști, dentiști, radiologi, artiști, sculptori, creatori de măști și fotografi – care aveau cu toții să contribuie la procesul de reconstrucție de la început și până la sfârșit. Sub conducerea lui Gillies, domeniul chirurgiei plastice va evolua și metodele de pionierat vor deveni standardizate, pe măsură ce o ramură obscură a medicinei dobânda legitimitate și intra în epoca modernă. De atunci încolo, ea a înflorit, prin inovațiile reconstructive și estetice ale chirurgilor plasticieni din toată lumea, punând sub semnul întrebării maniera în care ne înțelegem pe noi înșine și identitățile noastre.

Dar în acea dimineață de toamnă târzie din noiembrie 1917, Percy Clare nu trebuia decât să supraviețuiască suficient încât să ajungă la ajutorul medical de care avea disperată nevoie.

Războiul și toate ororile lui erau încă inimaginabile pe când Harold Delf Gillies și soția sa își croiau drum prin Covent Garden. Zvelt, cu un nas ca un cioc și ochi căprui închis care adesea scânteiau malițios, chirurgul de 30 de ani avea obiceiul să meargă aplecat, lucru care-l făcea să pară mai scund decât cei 175 de centimetri ai săi. Cuplul înainta prin mulțimea de tarabagii și vânzători ambulanți care-și încheiau ziua de muncă pe străzile pietruite. În primăvara lui 1913, Londra era o prezență mult mai autoritară în lume decât avea să fie în pragul celui de-Al Doilea Război Mondial, 26 de ani mai târziu. Cu peste șapte milioane de locuitori, această metropolă plină de viață era mai mare decât Parisul, Viena și Sankt-Petersburgul laolaltă și găzduia mai mulți oameni decât celelalte 16 cele mai mari orașe ale Marii Britanii și Irlandei la un loc.¹

Londra nu era doar mare.² Era și bogată. Vapoarele intrau și ieșeau din Marea Nordului via Tamisa, exportând și importând bunuri din toate punctele cardinale. Era unul dintre cele mai aglomerate și mai importante porturi din lume și un vast emporiu al produselor de lux. Docherii descărcau transporturi regulate de ceai chinezesc, fildeș african, condimente indiene și rom jamaican. Odată cu acest aflux de bunuri soseau și oameni din nenumărate